

MARCIN BORYS¹
Muzeum Okręgowe w Tarnowie

Działalność żeńskich zgromadzeń zakonnych wśród Polonii chicagowskiej (1874–1899)

Artykuł jest próbą ukazania roli, jaką odegrały żeńskie zgromadzenia zakonne w kształtowaniu się oraz funkcjonowaniu polonijnego skupiska w XIX-wiecznym Chicago. Od roku 1874, a więc od chwili rozpoczęcia pracy w parafii św. Stanisława Kostki przez reprezentantki zakonu School Sisters of Notre Dame, przedstawicielki kolejnych zgromadzeń (m.in. felicjanki, nazaretanki, franciszkanki błogosławionej Kunegundy) angażowały się w życie coraz to większej liczby polskich parafii etnicznych powstających w Wietrznym Mieście. Ich aktywność była widoczna na gruncie religijnym, charytatywno-społecznym, a przede wszystkim oświatowym. Siostry prowadziły instytucje pomocowe służące polskim imigrantom – sierotom, osobom schorowanym i w podeszłym wieku. Zajmowały się edukacją najmłodszych, skupiając się zarówno na przekazaniu podstaw wiedzy, jak i na wychowaniu w duchu katolickim oraz w przywiązaniu do tradycji przodków.

Słowa kluczowe: żeńskie zgromadzenia zakonne, Polonia, polskie parafie etniczne, Chicago

Sisterhood Activity Among the Polish Community in Chicago (1874–1899)

This article is an attempt to demonstrate the role that sisterhoods played in the formation and functionality of Polish clusters in Nineteenth Century Chicago. The year of 1874 was the moment that the School Sisters of Notre Dame started their work at St. Stanislaus Kostka parish. In later years, sisters from other sisterhoods (such as: the Felician Sisters, the Sisters of the Holy Family of Nazareth, and the Franciscan Sisters of Blessed Kunegunda) engaged in the ethnic lives of numerous Polish parishes emerging in “Windy City”. Their activity was noticeable in their religious, charitable-social, and especially their educational dealings. The nuns were

¹ Kontakt: martin.borys@gmail.com

leaders in work with the homeless, sick, and elderly Polish immigrants. They occupied their time by educating the youngest, focusing on basic knowledge as well as nurturing the Catholic spirit and attachment to ancestral traditions.

Keywords: sisterhoods, Polish Community, Polish ethnic parishes, Chicago

Wprowadzenie

Skupiając się na codziennej modlitwie oraz pracy na rzecz bliźniego, żeńskie zgromadzenia zakonne odgrywały niezwykle istotną rolę w funkcjonowaniu społeczności polonijnych powstających w ostatnich dekadach XIX stulecia na terenie Stanów Zjednoczonych. Nie mając aspiracji przywódczych, pozostając w cieniu kapłanów, zakonnice traktowały swoją posługę jako swoistą misję nie tylko religijną, ale również narodową. Ich dorobek w tym zakresie do dziś często pozostaje niedoceniony oraz mało znany, również nauce².

Siostry koncentrowały się przede wszystkim na działalności oświatowej, a także pracy charytatywnej oraz społecznej. Prowadziły szkoły parafialne, w których pełniły funkcje nauczycielek i wychowawczyń. Mając możliwość kształtowania umysłów i charakterów młodego pokolenia imigrantów, dbały o podtrzymanie wśród dzieci wiary katolickiej oraz tradycji ojczystych i świadomości bycia Polakiem. Zakonnice kierowały przedszkolami, sierocińcami, a także domami opieki dla osób starszych. Troszczyły się o osoby schorowane, wycieńczone wieloletnią pracą oraz pozostające bez środków finansowych. Ich obecność była widoczna w życiu religijnym, ale również organizacyjnym i kulturalnym parafii. Zadaniem sióstr pozostawało nierzadko również utrzymanie czystości i porządku w kościele, szkole czy na plebanii³.

Wszystko to sprawiało, iż same parafie zabiegały o sprowadzenie zakonnice, jak również z życzliwością je przyjmowały. Wyznaczając im obowiązki, same musiały zapewnić im w zasadzie jedynie podstawowe artykuły żywnościowe, pewne kwoty na własne wydatki, przede wszystkim zaś miejsce do zamieszkania. W tworzących się dopiero wspólnotach pomieszczenia przeznaczone dla zakonnice lokowano najczęściej w wydzielonych częściach budynków kościelnych, na plebanii bądź w budynkach służących jako szkoły parafialne. Z upływem czasu, wraz z rozwojem infrastruktury parafialnej, wznoszono dla nich osobne domy mieszkalne nazywane konwentami.

² Na fakt ten zwraca uwagę Dorota Przaszałowicz, zob. szerzej: D. Przaszałowicz (2009), Rola żeńskich zakonów religijnych w życiu skupisk polonijnych w Stanach Zjednoczonych, w: Wysocki W. J., Gliński W. (red.), *Polska – dwa światy. Kraj i Polonia. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Polacy w Ameryce Północnej – 400-lecie”*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, s. 206, 216–219. Potwierdza to również analiza zawartości albumów jubileuszowych polskich parafii, które przedstawiając dzieje wspólnot, ich dokonania, samym siostrom oraz ich aktywności poświęcały zazwyczaj niewiele miejsca.

³ D. Przaszałowicz, *op. cit.*, s. 207–208.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie działalności żeńskich zgromadzeń zakonnych w największym polskim skupisku w Ameryce – w położonym nad jeziorem Michigan mieście Chicago. Chronologicznie obejmuje on lata 1874–1899, czyli pierwsze ćwierćwiecze działalności sióstr wśród miejscowych społeczności polonijnych. W okresie tym posługę na rzecz polskich imigrantów pełniły zgromadzenia posiadające różną genezę – zarówno powstałe w starym kraju (felicjanki), zrodzone wśród Polonii amerykańskiej (franciszczanki błogosławionej Kunegundy); wyrosłe w warunkach emigracyjnych, tyle że poza USA (nazaretanki), jak i zakony niepolonijne (School Sisters of Notre Dame, School Sisters of St. Francis, a także Sisters of Charity of Incarnate Word).

Obecność Polaków notowana w Chicago od lat 50. XIX w. stawała się coraz bardziej zauważalna wraz z napływem kolejnych fal imigrantów z ziem polskich. Docierający w różne części miasta grupowali się przede wszystkim w kilku jego dzielnicach, położonych najbliżej, dających szansę na uzyskanie zatrudnienia, dużych zakładów przemysłowych⁴. Dzielnice te zyskiwały wyraźnie etniczny charakter. Powstawały w nich polskie instytucje, stowarzyszenia i organizacje, działały polskie przedsiębiorstwa i sklepy, słyszalny był polski język, dostępna była polskojęzyczna prasa. Wspólnie zamieszkując, Polacy wytwarzali pewne wyodrębnione społeczności lokalne, zabezpieczające ich potrzeby, ułatwiające funkcjonowanie w nowych, amerykańskich warunkach, niemniej jednak różniące się między sobą. Ich centra stanowiły tworzone przez imigrantów etniczne parafie. Pierwsza z nich – pod wezwaniem św. Stanisława Kostki – powstała w roku 1867. Do 1899 r. w mieście zorganizowano jeszcze 15 innych polskich parafii rzymskokatolickich⁵.

⁴ W latach 90. XIX w. blisko połowa polskich imigrantów zamieszkiwała w dzielnicy zwanej Polish Downtown w północno-zachodniej części miasta. Pozostałe większe skupiska znajdowały się na południowy zachód od śródmieścia w okolicach zakładów mięsnych (Bridgeport, Back of the Yards), wzdłuż linii kolejowej Burlington (Lower West Side), a także nieopodal stalowni na dalekim południu metropolii (South Chicago). B. Leś (1981), *Kościół w procesie asymilacji Polonii amerykańskiej. Przemiany funkcji polonijnych instytucji i organizacji religijnych w środowisku Polonii chicagowskiej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 148. Szerzej na temat dzielnic, w których Polacy osiedlali się najchętniej, a także ich sąsiadów – przedstawicieli innych grup etnicznych zamieszkujących wspomniane okolice zob. D. A. Pacyga, E. Skerrett (1986), *Chicago. City of Neighborhoods. Histories and Tours*, Chicago: Loyola University Press, s. 165–170, 242, 409–413, 452–455, 464–467.

⁵ Były to parafie: Świętej Trójcy, św. Wojciecha, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy, św. Jozafata, św. Józefa, św. Jadwigi, św. Kazimierza, św. Michała Archanioła, św. Jana Kantego, św. Stanisława Biskupa i Męczennika, św. Jacka, św. św. Piotra i Pawła, św. Salomei oraz parafia Najświętszej Marii Panny Anielskiej. Funkcjonując na zasadach parafii personalnych, nie zaś terytorialnych, zabezpieczały one potrzeby duchowe swoich członków – stwarzając im dostęp do sakramentów, umożliwiając udział w celebracji uroczystości liturgicznych oraz innych formach duszpasterstwa, jak również pełniły wiele innych funkcji, w tym m.in. funkcje oświatowe, społeczne i charytatywne, kulturowe, a nawet towarzyskie. Parafie troszczyły się o umacnianie katolicyzmu, stwarzały możliwość zdobycia przynajmniej podstaw wykształcenia, aktywizowały społecznie, zapewniały pomoc i wsparcie, wpływały na podtrzymanie poczucia przynależności do polskiej grupy. Odbywało się to chociażby za sprawą funkcjonujących w nich,

School Sisters of Notre Dame

Pierwsze siostry zakonne rozpoczęły pracę wśród polskich imigrantów w Wietrznym Mieście, jak potocznie określano Chicago, w lutym 1874 r. Wówczas to do parafii św. Stanisława Kostki przybyły z Milwaukee w stanie Wisconsin przedstawicielki zakonu School Sisters of Notre Dame (Siostr Szkolnych de Notre Dame). Były to: siostra M. Rogeria (która została przełożoną), siostra M. Melarya, a także jedna postulanka. Ich zadaniem miało być nauczanie oraz roztoczenie opieki nad dziećmi uczęszczającymi do tamtejszej, działającej od 1869 r., szkoły parafialnej⁶.

Pojawienie się notredamek na Stanisławowie nie było kwestią przypadku. Zgromadzenie, z którego się wywodziły, od swych początków koncentrowało się bowiem na kwestiach edukacji i wychowania najmłodszych. Utworzone w Bawarii w 1833 r., swoją działalność w Stanach Zjednoczonych rozpoczęło w roku 1847. Trzy lata później (1850) siostry założyły swój dom macierzysty w Milwaukee. Tam też zakonnice przygotowywały się do pracy pedagogicznej – prowadzono dla nich kursy, opracowywano programy nauczania, podręczniki⁷. Zgromadzenie, pierwotnie służąc jedynie imigrantom niemieckim, z czasem otwarło się także na potrzeby innych grup, w tym również Polaków – przyjmowało w swoje szeregi polskie dziewczęta, decydowało się na prowadzenie coraz liczniej powstających, jednak borykających się z problemami kadrowymi, polonijnych szkół parafialnych. Niemiecki zakon, co istotne w tym przypadku, nie utrudniał polskim siostronom pracy na rzecz podtrzymania kultury ojczystej. Wprost przeciwnie, przygotowywał je w taki sposób, aby jako nauczycielki ukazywały dzieciom korzenie, z których wyrosły, a także oddziaływały na umocnienie wśród najmłodszych poczucia przynależności do polskiej grupy⁸.

niekiedy bardzo licznie, instytucji i organizacji – szkół, bibliotek, chórów i zespołów śpiewaczych, grup teatralnych, a także bractw i towarzystw kościelnych o zróżnicowanym charakterze i profilu działalności, skierowanych do różnych grup wiernych – dzieci, młodzieży, osób dorosłych i starszych, kobiet i mężczyzn. Szerzej o znaczeniu parafii zob. m.in. A. Walaszek (2015), *Kościół, etniczność, demokratyzacja – parafie polonijne w USA (1854–1930)*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, z. 1(155), s. 13–15, 17; M. Borys (2009), *Rola polskich parafii rzymskokatolickich w życiu Polonii chicagowskiej w XIX wieku*, „Studia Polonijne”, t. 30, s. 151–171.

⁶ S. M. Inviolata S.S.J. (1954), *Noble Street in Chicago*, „Polish American Studies”, vol. 11, nr 1–2, s. 6; K. Wachtel (1917), *Dzieje Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867–1917*, Chicago, s. 15–16.

⁷ D. Przaszałowicz (1999), *Stosunki polsko-niemieckie na obczyźnie. Polscy i niemieccy imigranci w Milwaukee, Wisconsin (USA) 1860–1920*, Kraków: Universitas, s. 152; Nobilis S.S.N.D. (1955), *The School Sisters of Notre Dame in Polish-American Education*, „Polish American Studies”, vol. 12, nr 3–4, s. 77–78; <http://www.ssnd.pl> [data dostępu: 28.05.2017]; <http://www.ssnd.org> [data dostępu: 28.05.2017].

⁸ W ramach przygotowań do posługi dziewczęta uczono języka polskiego, prowadzono dla nich polskojęzyczne rekolekcje. Co więcej, dbano również o to, aby do polonijnych placówek oświatowych prowadzonych przez zgromadzenie trafiały właśnie zakonnice wywodzące się z polskiej grupy. Więcej na ten temat zob. D. Przaszałowicz, *Stosunki polsko-niemieckie...*, s. 160–163.

Wraz z przybyciem sióstr przed szkołą św. Stanisława Kostki otwartą się szanse rozwoju. Jak wskazuje księga jubileuszowa parafii, skupiająca do tej pory ok. 150 podopiecznych placówka, szybko zyskała wielu nowych uczniów. Pierwszego dnia pracy nauczycielek zapisano do niej 89 dzieci, zaś na początku kolejnego roku szkolnego miało być ich już w sumie około 350⁹. Grupa ta powiększała się również w późniejszym czasie (z wyjątkiem lat, kiedy z parafii na Stanisławowie wydzielano kolejne wspólnoty parafialne, przy których organizowano nowe szkoły), co sprawiło, iż pod koniec ostatniej dekady XIX stulecia do szkoły św. Stanisława uczęszczało znacznie ponad 3 tys. uczniów – w 1899 r. miało to być 3690 dzieci¹⁰. W tym czasie, co naturalne ze względu na rosnącą ilość obowiązków, zwiększyła się również liczba samych sióstr uczestniczących w pracy oświatowej. Według danych zawartych w parafialnych sprawozdaniach rocznych, w tamtejszej szkole w 1884 r. miało ich pracować 13, w latach 1892–1894 drugie tyle – 26, natomiast w 1899 r. nawet 37 (na ogólną liczbę 41 członków grona pedagogicznego)¹¹. Za swoje wysiłki każda z sióstr otrzymywała środki znacznie niższe niż nauczyciele świeccy – 20 dolarów miesięcznie, w porównaniu z pensją – odpowiednio – 50 dolarów w 1888 r., 70 dolarów w 1891 r., a nawet 80 dolarów w roku 1895, wypłacaną nauczycielom świeckim¹².

Zaangażowanie sióstr, pozostałych nauczycieli, jak również kierujących parafią księży zmartwychwstańców sprawiło, iż szkoła św. Stanisława Kostki należała do najlepszych szkół polonijnych w mieście. Obok niej drugą polonijną placówką oświatową, w której obecne były przedstawicielki zakonu School Sisters of Notre Dame, była szkoła w parafii św. Jana Kantego. Siostry rozpoczęły w niej pracę w roku utworzenia wspólnoty – 1893. W dniu uruchomienia szkoły (12 listopada) pod opieką dwóch zakonnicek (przełożona siostra M. Jozafata) znalazło się 150 uczniów. Liczba ta niebawem zwielokrotniła się – pięć lat później miało być ich już 1130. W tym też roku (1898) w szkole pracowało 13, na ogólną liczbę 20 zakonnicek przebywających wówczas w parafii kierowanej przez zmartwychwstańca ks. Jana Kasprzyckiego. Ich przełożoną była siostra M. Jadwiga¹³.

⁹ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867–1917* (1917), Chicago, s. 45.

¹⁰ Archdiocese of Chicago's Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center (dalej – AAC), Archdiocese of Chicago. Annual Report 1899, Box: sygn. ADMN/PO170/124, s. 339.

¹¹ AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1883–84, Box: sygn. ADMN/PO170/115, s. 552; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1894, Box: sygn. ADMN/A5370/158, s. 357, 361, 365; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1899..., s. 339.

¹² AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1888–89, Box: sygn. ADMN/A5370/157, s. 232; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1891, Box: sygn. ADMN/A5370/157, s. 254; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1895, Box: sygn. ADMN/A5370/158, s. 461.

¹³ *Ilustrowana historia parafii św. Jana Kantego w Chicago, Illinois* (1910), Chicago, s. 29; S. Siatka, F. Ładoń, oprac. (b.d.w.), *Pamiętnik jubileuszowy 25-lecia parafii św. Jana Kantego w Chicago, Ill. 1893–1918*, b.m.w., s. 23, 25; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1898, Box: sygn. ADMN/A5370/158, s. 212.

Felicjanki

Mimo iż członkinie zakonu School Sisters of Notre Dame wywiązywały się ze swoich obowiązków, a w ich szeregach znajdowały się polskie dziewczęta, zgromadzenie, do którego należały, pozostawało zgromadzeniem nie polskim, lecz niemiecko-amerykańskim. Fakt ten nie podobał się części imigrantów. Jednocześnie wraz z powstawaniem kolejnych szkół parafialnych, a także zwiększającą się liczbą dzieci uczęszczających do tych już istniejących rosło zapotrzebowanie na kadre pedagogiczną¹⁴. Rozwiązaniem tego problemu miało być sprowadzenie do Stanów Zjednoczonych przedstawicielek któregoś z polskich zakonów.

Doszło do tego w roku 1874, zaś *spiritus movens* przedsięwzięcia okazał się pracujący w polskiej parafii w miejscowości Polonia w Wisconsin ks. Józef Dąbrowski, późniejszy twórca Seminarium Polskiego w Detroit. Dzięki jego staraniom do Ameryki przybyły pierwsze felicjanki – początkowo pięć sióstr¹⁵.

Zgromadzenie Sióstr Świętego Feliksa z Kantalicjo Trzeciego Zakonu Regularnego Świętego Franciszka Serafickiego posiadało polskie korzenie – powstało w 1855 r. w Warszawie za sprawą Zofii Truszkowskiej, pod duchową opieką o. Honorata Koźmińskiego. Działając w warunkach zaborczych (pierwotnie w Królestwie, zaś po powstaniu styczniowym w Galicji), skupiało się przede wszystkim na opiece i pomocy dzieciom¹⁶.

Z Polonii, gdzie w 1877 r. utworzona została pierwsza amerykańska prowincja zakonu, w roku 1882 felicjanki przeniosły się do Detroit i tam założyły dom

¹⁴ Nowe szkoły uruchamiane były przy kolejnych powstających polskich parafiach. Ich tworzenie było zgodne ze stanowiskiem amerykańskich władz kościelnych postulujących, zaś od 1884 r. (w wyniku postanowień III Synodu Plenarnego w Baltimore) wymagających organizacji tego typu placówek przy każdej istniejącej parafii. Miały one stanowić przeciwwagę dla szkół publicznych, teoretycznie bezwyznaniowych, w praktyce jednak posiadających protestancki profil kulturowy. Wpływ na ich rozwój – prócz wydanego przez hierarchię kościelną nakazu kształcenia w nich katolickich dzieci – miał wprowadzany coraz powszechniej (w stanie Illinois od 1883 r.) obowiązek szkolny, D. Praszalowicz (1986), *Amerykańska etniczna szkoła parafialna. Studium porównawcze trzech wybranych odmian instytucji*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 67–68; J. Miąso (1970), *Dzieje oświaty polonijnej w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 99–100, 106–107.

¹⁵ A. Syski (1942), *Ks. Józef Dąbrowski: monografia historyczna 1842–1942*, Orchard Lake: Seminarium Polskie, s. 80–83; S. M. Amandine Fel. (1949), *Seventy-Five Years of Felician Activity in America*, „Polish American Studies”, vol. 6, nr 3–4, s. 65–66; W. Kruszka (1905), *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 2, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera, s. 37; S. Targosz (1943), *Polonia katolicka w Stanach Zjednoczonych w przekroju*, Detroit: nakł. aut., s. 50; Liguori CSFN (1957), *Imported Polish American Sisterhoods*, „Polish American Studies”, vol. 14, nr 3–4, s. 93; J. Miąso, *op. cit.*, s. 116–118.

¹⁶ S. M. A. Betke Fel. (1946), *The Felician Sisters and Social Service*, „Polish American Studies”, vol. 3, nr 1–2, s. 21; A. Brożek (1977), *Polonia amerykańska 1854–1939*, Warszawa: Wydawnictwo Interpress, s. 148.

macierzysty¹⁷. Siostry szybko zdobyły sobie popularność. Wpływ na to miało wspomniane pochodzenie zakonu, jak również fakt, iż w jego szeregi wstępowały młode polskie dziewczęta, wywodzące się z polonijnych społeczności i społeczności te, ich specyfikę i potrzeby, doskonale rozumiejące¹⁸.

Pracując wśród imigrantów siostry otaczały troską ubogich, sieroty, w największym jednak stopniu angażowały się w pracę pedagogiczną. Pewne, podstawowe co prawda, przygotowanie w tym zakresie otrzymywały już w czasie nowicjatu. Uczyły się odpowiedniego podejścia do wychowanków, nabywały wiedzę oraz umiejętności w zakresie języka polskiego, angielskiego, historii obu krajów, rysunku, śpiewu czy też robótek ręcznych¹⁹.

Obejmując kolejne szkoły w różnych stanach, w 1882 r. felicjanki dotarły również do Chicago. W opisywanym okresie pracowały w sumie w trzech polonijnych wspólnotach parafialnych w mieście. Pierwszą z nich była parafia Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy, funkcjonująca w dzielnicy Bridgeport. Obecność felicjanek odnotowywana była w sprawozdaniach rocznych parafii do roku 1892. Edukacją dzieci w tamtejszej szkole zajmowało się kilka sióstr – w 1891 r. było ich pięć, w 1892 osiem²⁰.

Od 1885 r. (kiedy zastąpiły siostry z zakonu Sisters of Charity of Incarnate Word) felicjanki działały także w parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny – popularnym Niepokalanowie, w dzielnicy South Chicago. W 1886 r. były to trzy zakonnice, w 1891 r. już sześć zakonnic²¹. Trzecią wspólnotą, w której zaznaczyły one swoją obecność, była z kolei parafia św. Józefa, stanowiąca wcześniej misję parafii Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy. Przedstawicielki zgromadzenia opiekowały się tamtejszymi dziećmi szkolnymi jeszcze w 1899 r.²²

Nazaretanki

Troska o edukację najmłodszych pokoleń polskich imigrantów była udziałem również reprezentantek kolejnego polskiego, powstałego jednak wskutek polityki władz zaborczych w warunkach emigracyjnych, zgromadzenia – Zgromadzenia

¹⁷ S. M. Feliciana CSSF (1961), *The Chicago Province of the Felician Sisters*, „Polish American Studies”, vol. 18, nr 2, s. 100; S. M. A. Betke Fel., *op. cit.*, s. 22; S. Targosz, *op. cit.*, s. 50; A. Brożek, *op. cit.*, s. 148.

¹⁸ T. C. Radzialowski (1973), *Reflections on the History of the Felicians in America*, „Polish American Studies”, vol. 32, nr 1, s. 21–28.

¹⁹ J. Miąso, *op. cit.*, s. 119.

²⁰ AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1891..., s. 184; AAC: Archdiocese of Chicago. Annual Report 1892, Box: sygn. ADMN/A5370/157, s. 172.

²¹ AAC: Archdiocese of Chicago. Annual Report 1885–86, Box: sygn. ADMN/PO170/115, s. 588; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1891..., s. 116; 1882–1957 *Diamond Jubilee Immaculate Conception B.V.M. Parish. 2944 East 88th Street, Chicago 17, Illinois* (1957), Chicago, s. 85–87.

²² Polskie szkoły parafialne w Chicago Ill., „Dziennik Chicagoski”, 1899, nr 255, s. 4.

Siostr Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Zaslugę w sprowadzeniu nazaretanek do USA należy przypisać ks. Wincentemu Barzyńskiemu – zmartwychwstańcowi, wieloletniemu (1874–1899) proboszczowi chicagowskiej parafii św. Stanisława Kostki, jednocześnie jednemu z liderów społeczności polonijnej nie tylko w mieście, ale i w całych Stanach Zjednoczonych²³. Zaprosił on siostry do Wietrznego Miasta, gdzie wkrótce założyły one swój dom macierzysty.

Służbę wśród amerykańskiej Polonii nazaretanki rozpoczęły w lipcu 1885 r., zaledwie dekadę po założeniu zakonu w Rzymie i cztery lata (1881) po zainicjowaniu działalności na ziemiach polskich i otwarciu domu w Krakowie. Grupa jedenastu zakonnic kierowanych osobiście przez założycielkę i pierwszą przełożoną zgromadzenia Franciszkę Siedliską – w życiu zakonnym Matkę Marię od Pana Jezusa Dobrego Pasterza – trafiła początkowo do parafii św. Jozafata²⁴.

Na miejscu nazaretanki czekało życzliwe przyjęcie ze strony wiernych: „Nie-wiasty polskie przyszły się z nimi poznać, przyniosły ze sobą trochę wiktuałów: chleb, masło, ser itp. Biedaczki płakały z radości, widząc je i nazywając je do-breimi siostrami z ich dawnej ojczyzny”²⁵. Jednocześnie, chcąc wspomóc zakon-nice, członkinie funkcjonującego w parafii św. Stanisława Kostki Towarzystwa Dziewic Różańca Świętego postanowiły przekazać im wszystkie oszczędności będące w tym czasie w dyspozycji organizacji. Była to pokaźna kwota ponad 600 dolarów²⁶.

Przygotowywane przez matkę przełożoną (m.in. poprzez rekolekcje) zakonnic w niedługim czasie przejmowały kolejne obowiązki – opiekę nad sierotami, a także pracę w szkołach parafialnych. Instytucją, która jako pierwsza znalazła się w ich

²³ Książd W. Barzyński miał decydujący wpływ na rozwój sieci polskich parafii w Chicago i jego okolicach. Zabiegał o tworzenie bractw i towarzystw kościelnych. Powołał do życia rozmaite organizacje i instytucje o charakterze edukacyjnym, pomocowym, kulturalnym (chóry, zespoły śpiewacze i teatralne) czy ekonomicznym (bank parafialny) służące polskiej grupie. Założył Spółkę Wydawnictwa Polskiego drukującą polonijne gazety m.in. „Dziennik Chicagoski”. Żywo angażował się w sprawy amerykańskiej Polonii, stanowiąc pierwszoplanową postać Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego, jednej z dwóch (obok Związku Narodowego Polskiego) głównych organizacji skupiających polskich imigrantów w Stanach Zjednoczonych. Szerzej na temat działalności duchownego zob. m.in.: E. T. Janas C.R. (1967), *Dictionary of American Resurrectionists 1865–1965*, Rome, s. 6–10; J. J. Parot (1981), *Polish Catholics in Chicago, 1850–1920. A Religious History*, DeKalb: Northern Illinois University Press, s. 59–94; M. Haiman (1935), Barzyński Michał Wincenty, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 348; M. Borys (2017), Duchowni – uczestnicy niepodległościowego zrywu 1863 roku i ich działalność wśród Polonii chicagowskiej w ostatnich dekadach XIX stulecia, w: Kawalec A., Kuzicki J. (red.), *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 534–539.

²⁴ 1884–1934 *Golden Jubilee St. Josaphat's Church. Belden and Southport Aves. Chicago, Ill.* (1934), Chicago, s. 28–29; D. Praszalowicz, *Rola żeńskich zakonów religijnych...*, s. 212–213; Liguori CSFN (1956), *Polish American Sisterhoods and Schools to 1919*, „Polish American Studies”, vol. 13, nr 3–4, s. 73.

²⁵ 1884–1934 *Golden Jubilee St. Josaphat's Church...*, s. 29.

²⁶ *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii...*, s. 100.

rękach, był sierociniec działający przy parafii św. Jozafata. Został on założony przez ks. W. Barzyńskiego jeszcze przed przybyciem sióstr do Chicago. Znajdowało się w nim dziesięcioro dzieci – „najstarszy chłopczyk 10-letni chory, ledwie pełzał po ziemi, najstarsza dziewczynka była zaledwie rok stara”²⁷. Z chwilą utworzenia domu macierzystego na terenie parafii św. Stanisława Kostki wraz z zakonnicami trafiły tam również sieroty. Od 1890 r. sierociniec funkcjonował w nowym budynku przy ulicy Division. Niedługo później (również w 1890) w wyniku nieporozumień pomiędzy nazaretankami a zmartwychwstańcami opiekę nad dziećmi przekazano siostrze z zgromadzenia School Sisters of Notre Dame.

Zaangażowanie sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu było szczególnie widoczne na niwie oświaty. Placówkami, w których rozpoczęły one nauczanie już we wrześniu 1885 r., były: szkoła przy parafii św. Jozafata oraz szkoła przy parafii św. Wojciecha – pierwsze szkoły w Stanach Zjednoczonych, jakie znalazły się pod opieką zgromadzenia²⁸. W późniejszym czasie nazaretanki zajmowały się edukacją najmłodszych również: od 1889 r. w parafii św. Jadwigi, od 1893 r. w parafii św. Michała oraz Świętej Trójcy (dotyczyło to dziewcząt oraz młodszych chłopców – kształceniem starszych chłopców zajmowali się bracia i księża ze Zgromadzenia Świętego Krzyża), a także od 1895 r. w parafii św. Jacka²⁹.

Przybysze z ziem polskich, w większości sami nieposiadający wykształcenia, do szkół odnosili się sceptycznie. Zmuszeni obowiązkiem szkolnym, zapisywali potomstwo przede wszystkim do placówek funkcjonujących przy parafiach (nie zaś do amerykańskich szkół publicznych formalnie bezwyznaniowych, jednak o protestanckim charakterze), do których najmłodszy uczęszczali krótko, często jedynie do chwili przyjęcia sakramentu pierwszej komunii św. – do czego szkoła miała przygotować. Bardziej od zdobywania wiedzy ceniona była praca zarobkowa dzieci, dzięki której mogły one wesprzeć domowy budżet. Jednocześnie same szkoły parafialne najczęściej posiadały niski stopień organizacyjny, rzadko oferując swoim uczniom

²⁷ 1884–1934 *Golden Jubilee St. Josaphat's Church...*, s. 29. Na temat sierocińca zob. również: Liguori H.F.N. (1951), *Seventy-Five Years of Religious Growth*, „*Polish American Studies*”, vol. 8, nr 1–2, s. 8; M. Haiman (1948), *Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce 1873–1948*, Chicago: Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce, s. 51.

²⁸ W opisywanym okresie przełożonymi szkoły i domu sióstr na Wojciechowie były kolejno: S. M. Franciszka Murray (1885–1888), S. M. Paula Czarniecka (1888–1889), S. M. Aniela Krueger (1889–1890). *Pamiętnik Złotego Jubileuszu Parafii Świętego Wojciecha* (1924), Chicago: Komitet Prasowy, s. 5.

²⁹ *Celebrating 100 Years. Saint Hedwig Church 1888–1988* (b.d.w.), Dallas: Taylor Publishing Company, s. 33; H. C. Koenig S.T.D. (1980), *A History of the Parishes of the Archdiocese of Chicago*, vol. 1, Chicago: Archdiocese of Chicago, s. 333, 643; *Dzieje parafii św. Trójcy. 1873–1898. Na pamiątkę 25-letniego jubileuszu założenia parafii św. Trójcy* (1898), Chicago, s. 102; *St. Hyacinth Parish 1894–1994. A Century of Devotion and Dedication* (1994), b.m.w.: St. Hyacinth Centennial Publicity Committee, s. 31; G. Potaczała MChR (2007), *Polacy na Trójcowie. Dzieje kościoła pw. Świętej Trójcy w Chicago*, Poznań: Wydawnictwo Agape, s. 140.

możliwość ukończenia pełnego, ośmioklasowego kursu³⁰. Osób chętnych do kontynuowania nauki na wyższym poziomie edukacyjnym nie było zatem wiele. Z myślą jednak o nich, konkretnie o młodych dziewczętach, nazaretanki założyły pierwszą w mieście, a drugą po Polskim Seminarium Duchownym św. Cyryla i Metodego w Detroit polską szkołę stopnia średniego w Stanach Zjednoczonych – Akademię Świętej Rodziny (Holy Family Academy). Utworzona w 1887 r. przez matkę F. Siedliską zlokalizowana była pierwotnie (do 1892) w domu macierzystym przy ulicy Division, na terenie parafii św. Stanisława Kostki. Siostry za cel stawiały sobie zainteresowanie uczennic nauką przy jednoczesnym wychowywaniu ich w duchu chrześcijańskim³¹.

Nazaretanki, zgodnie ze swoją misją, włączały się w różne formy działalności na rzecz Boga i bliźniego. Poza edukacją i wychowaniem ich oddanie było szczególnie widoczne również w zakresie opieki nad osobami biednymi, chorymi i potrzebującymi pomocy. Polacy, przybywając do Stanów Zjednoczonych, najczęściej nie dysponowali w ogóle środkami finansowymi lub dysponowali nimi jedynie w niewielkim stopniu. W trudnej sytuacji, ze względu na niskie, w odniesieniu do innych grup etnicznych i narodowościowych, zarobki, znajdowali się często nawet już po uzyskaniu zatrudnienia. Niektóre polskie dzielnice należały do najgorszych okolic w całym mieście – położone w najbliższym sąsiedztwie zakładów przemysłowych, były często przeludnione, a także panowały w nich złe warunki sanitarne, co wpływało na stan zdrowia mieszkańców³². Również wykonywana przez imigrantów praca rzutowała na ich kondycję. Wypełniając najcięższe, wyczerpujące, fizyczne obowiązki w fabrykach oraz zakładach przetwórczych Wietrznego Miasta, polscy robotnicy nierzadko tracili zdrowie, zapadali na rozmaite choroby, ulegali wypadkom³³. Zarówno ze względów ekonomicznych, jak i z powodu problemów językowych, uniemożliwiających porozumiewanie się z lekarzem, posiadali ograniczony dostęp do służby zdrowia.

³⁰ Polskie szkoły parafialne w Chicago..., s. 4; J. Miąso, *op. cit.*, s. 121, 134–135; A. Bonusiak (2001), *Dzieje polskiego szkolnictwa sobotniego w metropolii chicagowskiej 1951–1997*, Przemysł: Oficyna Wydawnicza Mercator, s. 26–27.

³¹ Szkoła ta kształciła również na poziomie elementarnym. W tym przypadku oprócz dziewczynek w zajęciach mogli brać udział także chłopcy. Ponadto siostry oferowały rozmaite wieczorowe kursy skupiające się na nauce praktycznych umiejętności np. gotowania, D. Praszalowicz, *Rola żeńskich zakonów religijnych...*, s. 214; J. J. Thompson (1920), *Diamond Jubilee of the Archdiocese of Chicago, 1920*, Des Plaines: St. Mary's Training School Press, s. 712; W. Kruszka (1905), *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 3, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera, s. 15–16; J. Miąso, *op. cit.*, s. 179; Liguori CSFN, *Imported Polish American Sisterhoods...*, s. 96; A. Brożek, *op. cit.*, s. 151.

³² Stosunki zdrowotne w najbardziej zaludnionych wardach w Chicago, „Dziennik Chicagoski”, 1902, nr 140, s. 4; D. A. Pacyga (2003), *Polish Immigrants and Industrial Chicago. Workers on the South Side, 1880–1922*, Chicago – London: University of Chicago Press, s. 68–72; A. Walaszek (1984), Lokatorzy slumsów – okolice chicagowskich rzeźni w 1905 roku, „Przegląd Polonijny”, z. 2(32), s. 5, 8.

³³ D. A. Pacyga, *op. cit.*, s. 59–61, 89–90.

Wychodząc im naprzeciw, w 1894 r. nazaretanki uruchomiły własny szpital – Szpital Matki Bożej z Nazaretu (*Saint Mary of Nazareth Hospital*). Pierwotnie znajdowało się w nim miejsce dla 24 pacjentów. W 1899 r., wraz z dokupieniem drugiego, sąsiedniego budynku przy ulicy Division, liczba dostępnych łóżek dla chorych wzrosła o kolejnych 20. O powodzeniu, jakim cieszyła się instytucja, niech świadczy fakt, iż w 1900 r. miało się w niej leczyć 289 pacjentów, natomiast o poradę medyczną i pomoc do sióstr zgłosiło się w sumie 2524 osoby³⁴. Możliwości oddziaływania nazaretanek w tym wymiarze wzrosły jeszcze bardziej w 1902 r. Wraz z ukończeniem kolejnej, rozpoczętej w 1900 r., inwestycji – budowy nowego budynku szpitalnego przy ulicy Leavitt (na terenie ograniczonym również ulicami Haddon, Thomas, Oakley), pod ich opieką mogło znaleźć się jednocześnie nawet 250 pacjentów³⁵.

Franciszkanki błogosławionej Kunegundy

Józefina Dudzik, polska imigrantka pochodząca z zaboru pruskiego, przybyła do Stanów Zjednoczonych w towarzystwie rodziców oraz części rodzeństwa w 1881 r. – mając 21 lat. W Chicago, gdzie ostatecznie dotarła, zatrzymała się w parafii św. Stanisława Kostki. Od początku aktywnie zaangażowała się w życie wspólnoty. Wstąpiła m.in. do działającego w niej III Zakonu św. Franciszka, a także włączyła się w organizację Arcybractwa Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny. Dostrzegała problemy imigrantów. Opiekując się własną matką, szczególną uwagę zwracała na osoby schorowane, starsze i samotne. Zapal w chęci niesienia pomocy potrzebującym w konsekwencji doprowadził ją do założeniu nowego żeńskiego zgromadzenia zakonnego – Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek bł. Kunegundy³⁶.

Pierwotnie plany Józefiny, przedłożone w 1893 r. proboszczowi ks. W. Barzyńskiemu, zakładały objęcie troską osób dotkniętych przez los i wymagających opieki, jednak nie miały religijnego charakteru. Inne zapatrywanie w tej kwestii miał

³⁴ Szpital Matki Bożej z Nazaretu, „Dziennik Chicagoski”, 1901, nr 64, s. 4.

³⁵ Liguori CSFN, *Imported Polish American Sisterhoods...*, s. 96; V. Granacki (2004), *Chicago's Polish Downtown*, Charlestown: Arcadia Publishing, s. 36; J. J. Thompson, *op. cit.*, s. 731–732; Poświęcenie polskiego szpitala, „Dziennik Chicagoski”, 1902, nr 122, s. 4.

³⁶ Józefina Dudzik urodziła się 30 sierpnia 1860 r. w Płociczu nieopodal Sępólna Krajeńskiego. Zmarła w Chicago 20 września 1918 r. W 1962 r. rozpoczął się jej proces beatyfikacyjny. Szerzej na temat życia i działalności J. Dudzik zob. m.in.: P. Taras (1989), Dudzik Józefina, w: Łukaszyk R., Bienkowski L., Gryglewicz F. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 339; K. Dopierała (2003), Dudzik Józefina, w: Dopierała K. (red.), *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, t. 1, Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, s. 446; Clarenta OSFK (1962), Mother Mary Theresa Dudzik, „Polish American Studies”, vol. 19, nr 1, s. 42–45; A. M. Knawa OSF (1978), Jane Adams and Josephine Dudzik: Social Service Pioneers, „Polish American Studies”, vol. 35, nr 1–2, s. 14–16; M. Waluś (2013), Dudzik Józefina, w: Waluś M., Pek K. (red.), *Inspiratorki – założycielki – liderki. Aktywność przedstawicieli katolickich wspólnot i ruchów kobiecych w Polsce (1805–1963)*, 1. Leksykon biograficzny, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 48–50.

jednak zmartwychwstaniec. Dostrzegając zapał i entuzjazm inicjatorki, wyraził on aprobatę wobec zamysłu niesienia wsparcia innym, zastrzegł jednak, iż ewentualna inicjatywa powinna przybrać charakter dysponującej odpowiednią regułą wspólnoty zakonnej. Niebawem zgodę na organizację nowego zgromadzenia zakonnego wydał także arcybiskup Chicago Patrick Feehan³⁷.

Wspólnota została formalnie utworzona 8 grudnia 1894 r. Przyjęła ona regułę Trzeciego Zakonu Regularnego św. Franciszka z Asyżu, zaś za patronkę obrała sobie błogosławioną Kunegundę. Na czele początkowo niewielkiej grupy dziewcząt jako przełożona (pełniła tę funkcję do 1898 r.) stanęła sama założycielka, która przybrała imię zakonne Teresa. Bliską jej współpracownicą była wieloletnia przyjaciółka – Róża Wiśnińska, w życiu zakonnym posługująca się imieniem Anna. Opiekunem duchowym został ks. W. Barzyński. Żyjąc wspólnie w mieszkaniu Józefiny, siostry prowadziły aktywno-kontemplacyjny tryb życia – oddawały się modlitwie oraz pracy na rzecz ubogich i potrzebujących pomocy. Pierwotnie było to kilka osób w podeszłym wieku³⁸.

Młode zgromadzenie od początków borykało się z problemami. Podopiecznych przybywało, zwiększały się tym samym koszty opieki nad nimi. Brakowało środków na utrzymanie, w tym na żywność. Aby je zdobyć, siostry brały na siebie dodatkowe zajęcia zarobkowe, m.in. szyły ubrania i prały bieliznę. Ubóstwo oraz trudy zakonnego życia okazały się na tyle uciążliwe, iż część z nich zdecydowała się wkrótce opuścić wspólnotę³⁹.

Niebawem wyzwaniem dla członkiń zgromadzenia stało się także pozyskanie większej siedziby dla ich działalności. Pomieszczenia będące do tej pory w ich dyspozycji, mieszczące się w budynku przy ulicy Chapin (obecnie Haddon), szybko stały się zbyt ciasne. Rozwiązaniem w tej sytuacji miało być wzniesienie budynku mieszczącego dom opieki, jednocześnie stanowiącego nowy dom macierzysty franciszekanek z Chicago. Ostatecznie stanął on w północno-zachodniej części miasta, w dzielnicy Avondale, przy rogu ulic Hamlin i Schubert. Fundusze na zakup gruntów oraz jego wystawienie pochodziły ze zbiórek przeprowadzonych w parafii św. Stanisława Kostki oraz w innych ościennych parafiach należących do polskiej grupy, a także płynęły od towarzystw kościelnych w nich działających. Poświęcenie Domu dla Starców i Kalek pod wezwaniem św. Józefa (St. Joseph Home for the Aged and Crippled), gdyż taką otrzymał on nazwę, odbyło się 1 maja 1898 r.⁴⁰.

³⁷ Alvernia O.S.F. Bł. Kun. (1951), *The Franciscan Sisters of Blessed Kunegunda*, „Polish American Studies”, vol. 8, nr 3–4, s. 92–93; Clarenta OSFK, *op. cit.*, s. 43; <http://www.chicagofranciscans.org> [data dostępu: 28.05.2017].

³⁸ Alvernia O.S.F. Bł. Kun., *op. cit.*, s. 93–94; Clarenta OSFK, *op. cit.*, s. 43; *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii...*, s. 337.

³⁹ Alvernia O.S.F. Bł. Kun., *op. cit.*, s. 94; A. M. Knawa OSF, *op. cit.*, s. 20.

⁴⁰ Alvernia O.S.F. Bł. Kun., *op. cit.*, s. 94; *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii...*, s. 337; A. M. Knawa OSF, *op. cit.*, s. 20–21; V. Granacki, *op. cit.*, s. 42–43; A. Bak (1937), *Polish Contribution to Social Welfare in Chicago*, w: *Poles of Chicago 1837–1937. A History of One Century of Polish Contribution to the City of Chicago, Illinois*, Chicago: Polish Pageant, s. 116.

Ciesząc się dużym uznaniem wśród polskich imigrantów, a także dysponując odpowiednim zapleczem infrastrukturalnym, zgromadzenie zyskało możliwości otwarcia się na nowe inicjatywy. W 1899 r., po śmierci dotychczasowego opiekuna wspólnoty ks. W. Barzyńskiego (2 maja), pozostając pod duchowym przewodnictwem ks. Andrzeja Spetza CR, pierwsze jego członkinie przywdziały habit zakonne⁴¹. W tym samym roku siostry zdecydowały się otoczyć swoją opieką również najmłodszych przedstawicieli polskiej grupy. Na prośbę księży zmartwychwstańców w dobudowanym skrzydle budynku Domu św. Józefa uruchomiły one sierociniec pod wezwaniem św. Wincentego. W chwili jego otwarcia (21 grudnia 1899 r.) schronienie znalazło w nim 63 dzieci, uprzednio przebywających w sierocińcu funkcjonującym na terenie parafii św. Stanisława Kostki⁴².

School Sisters of St. Francis

Podobnie jak franciszkanki błogosławionej Kunegundy, w ostatnim dziesięcioleciu XIX w. swoją pracę wśród chicagowskiej Polonii rozpoczęły reprezentantki innego zgromadzenia dysponującego franciszkańską regułą – School Sisters of St. Francis, wywodzące się z klasztoru św. Józefa w Milwaukee. Klasztor ten, chociaż niemiecki, oferował możliwość uzyskania przygotowania do pracy pedagogicznej (m.in. dzięki prowadzonej nauce języka polskiego) także w szkołach funkcjonujących przy polskich parafiach. Sprawiało to, iż chętnie garnęły się do niego reprezentantki polskiej grupy⁴³.

Najwcześniej, bo prawdopodobnie już w 1891 r., zakonnice School Sisters of St. Francis rozpoczęły pracę w szkole przy parafii św. Kazimierza, kierowanej przez proboszcza ks. Franciszka Krolla⁴⁴. Jak wskazują sprawozdania roczne, pierwotnie (w latach 1892–1897) na Kazimierzowie miały przebywać trzy siostry.

⁴¹ Pierwsze śluby zakonne siostry złożyły rok później – 3 czerwca 1900 r., M. Waluś, *op. cit.*, s. 49–50; A. M. Knawa OSF, *op. cit.*, s. 21; *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii...*, s. 337.

⁴² Alvernia O.S.F. Bł. Kun., *op. cit.*, s. 94–95; *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii...*, s. 337; A. M. Knawa OSF, *op. cit.*, s. 21. W 1901 r. rozpoczynając pracę w szkole parafialnej działającej przy parafii św. św. Piotra i Pawła w miejscowości Spring Valley (Illinois) franciszkanki błogosławionej Kunegundy zaangażowały się również w nauczanie dzieci. W 1902 r. pod ich opieką znalazła się także pierwsza chicagowska szkoła – placówka funkcjonująca w parafii św. Stanisława Biskupa i Męczennika, Alvernia O.S.F. Bł. Kun., *op. cit.*, s. 95; *Golden Jubilee 1893–1943 St. Stanislaus B. & M. Church* (1943), b.m.w., s. 28; *Anniversary St. Stanislaus Bishop and Martyr Church. 5352 West Belden Avenue, Chicago, Illinois. 1893–1968* (1968), Marceline: Walsworth, s. 33.

⁴³ W. Kruszką, *Historia Polska w Ameryce...*, t. 2, s. 36, 43–44; D. Praszalowicz, *Stosunki polsko-niemieckie...*, s. 164–166.

⁴⁴ Przyjęcie takiej daty wynika z zapisu poczynionego w albumie pamiątkowym parafii, w którym odnotowano, iż franciszkanki z Milwaukee miały pracować w szkole na Kazimierzowie przez pierwsze 10 lat jej istnienia, *Album Jubileuszowy. Kazimierzowo 1890–1940* (1940), b.m.w., s. 16; J. J. Thompson, *op. cit.*, s. 546.

W 1898 r. ich liczba wzrosła do czterech, zaś w 1899 do pięciu. Ich przełożoną była siostra Flavia⁴⁵.

Obok parafii św. Kazimierza, zapewne już w 1893 r., franciszkanki z Milwaukee zaangażowały się w działalność szkół w parafiach Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy oraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Zastąpiły w nich pracujące tam do tej pory siostry felicjanki⁴⁶. W pierwszej z wymienionych parafii pomiędzy 1894 a 1898 r. liczba sióstr wzrosła z ośmiu do dziesięciu, w drugiej natomiast z sześciu sióstr obecnych w parafii w 1894 r. zwiększyła się odpowiednio do dziewięciu w 1895, dziesięciu w 1896 oraz ostatecznie trzynastu w latach 1898–1899⁴⁷. Raporty roczne nie wskazują, czy w grupie tej znajdowały się wyłącznie Polki, czy też obok nich posługę wśród polskich imigrantów pełniły również siostry legitymujące się innym pochodzeniem.

Siostry ze zgromadzenia School Sisters of St. Francis pozostawały w parafii św. Kazimierza do roku 1901, kiedy zastąpiły je zmartwychwstanki⁴⁸. W pozostałych dwóch parafiach ich losy determinowane były wydarzeniami zapoczątkowanymi w ostatnich latach XIX stulecia, a związanymi z mającą wówczas miejsce zmianą stosunku przełożonych klasztoru w Milwaukee do sióstr polskiego pochodzenia. Młodym Polkom ograniczono możliwość posługiwania się językiem polskim, korzystania z polskojęzycznych ksiązek i modlitewników, jak również pozbawiono je szansy uczestniczenia w kursach gramatyki polskiej, odsuwano od pracy w szkołach, wyznaczając inne zadania. W odpowiedzi na ten krok polskie członkinie zgromadzenia wyraziły sprzeciw. Wynikły spór doprowadził w 1901 r. do opuszczenia zakonu przez 46 sióstr i założenia przez nie nowego zgromadzenia – Zgromadzenia Polskich Sióstr Szkolnych św. Józefa, z domem macierzystym

⁴⁵ AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1892..., s. 44; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1893, Box: sygn. ADMN/A5370/157, s. 55A; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1895..., s. 744; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1896, Box: sygn. ADMN/A5370/158, s. 70; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1897, Box: sygn. ADMN/A5370/158, s. 72; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1898..., s. 80; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1899..., s. 155.

⁴⁶ O obecności franciszkanek w parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny już w 1893 r. informują sprawozdania roczne. Datę późniejszą – rok 1894 zgodnie wskazują natomiast albumy jubileuszowe oraz dostępne opracowania, por.: AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1893..., s. 140, 222; 1882–1957 *Diamond Jubilee Immaculate Conception...*, s. 28, 87; *Złoty Jubileusz Parafii Niepokalanego P.N.M.P. w South Chicago, Illinois. Księga Pamiątkowa* (1932), Chicago: Drukarnia Wydawnictwa „Polonii”, s. 12; H. C. Koenig S.T.D., *op. cit.*, s. 604, 606; D. A. Pa-cyga, *op. cit.*, s. 130.

⁴⁷ AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1894..., s. 167, 255; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1895..., s. 517, 622; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1896..., s. 162, 253; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1897..., s. 244; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1898..., s. 172, 275; AAC, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1899..., s. 55.

⁴⁸ M. L. Mistecka CR (1999), *Zmartwychwstanki. Charyzmat i dzieje 1891–1991*, t. 1, Lublin: Banka, s. 371–372; W. Kruszka, *Historia Polska w Ameryce...*, t. 2, s. 43.

w Stevens Point w Wisconsin⁴⁹. W gronie józefitek znalazły się siostry pracujące w chicagowskiej parafii Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy. W 1903 r. miało to być według ks. Kruszki 16 zakonnic⁵⁰. Kilka lat później, w 1907 r., wskutek wydania przez władze klasztoru nakazu natychmiastowego opuszczenia parafii w South Chicago i powrotu do Milwaukee, do nowego zgromadzenia zdecydowała się przyłączyć również część (12) sióstr pracujących wówczas w parafii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny⁵¹.

Sisters of Charity of Incarnate Word

Niewiele wiadomo o działalności wśród Polaków w Chicago przybyłych z Teksasu sióstr ze zgromadzenia Sisters of Charity of Incarnate Word (Siostry Miłosierdzia Słowa Wcielonego, popularnie określane mianem inkarnatek). Zdawkowe zapisy w wydawnictwach parafialnych wskazują jednak, iż także one, co prawda jedynie przez krótki czas, wspierały swoją posługą wiernych dwóch polskich wspólnot. Pierwszą z nich była parafia Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Jak informuje jedna z jej ksiąg jubileuszowych, trzy siostry z tego zgromadzenia, mianowicie siostra M. Angela, siostra Colette oraz siostra Ephrem, przybyły na południe Chicago z końcem marca 1884 r. Przebywały one na miejscu do sierpnia roku następnego, skupiając się przede wszystkim na pracy w tamtejszej szkole parafialnej⁵².

Podobne zadania, związane z edukacją dzieci szkolnych, realizowały inkarnatki także w drugiej parafii, w której były obecne – w parafii św. Jozafata. Były to cztery siostry: jedna Polka, jedna Amerykanka oraz dwie Niemki. Czas ich około rocznego pobytu przypadał również, jak w przypadku Niepokalanowa, na lata 1884–1885, a więc na okres poprzedzający rozpoczęcie pracy w parafii przez siostry nazaretanki⁵³.

Podsumowanie

Żeńskie zgromadzenia zakonne, obecne w środowiskach polskich imigrantów w Chicago począwszy od pierwszej połowy lat 70. XIX stulecia, odegrały ważną rolę

⁴⁹ Obecnie funkcjonuje ono pod nazwą: Zgromadzenie Sióstr św. Józefa Trzeciego Zakonu św. Franciszka (The Sisters of St. Joseph of the Third Order of St. Francis), W. Kruszka, *Historia Polska w Ameryce...*, t. 2, s. 36, 43–44; D. Praszalowicz, *Stosunki polsko-niemieckie...*, s. 164–166; <http://www.ssj-tosf.org> [data dostępu: 28.05.2017].

⁵⁰ W. Kruszka, *Historia Polska w Ameryce...*, t. 2, s. 44–45.

⁵¹ 1882–1957 *Diamond Jubilee Immaculate Conception...*, 87; *Złoty Jubileusz Parafii Niepokalanego P.N.M.P. w South Chicago...*, s. 12, 30; D. Praszalowicz, *Stosunki polsko-niemieckie...*, s. 165.

⁵² 1882–1957 *Diamond Jubilee Immaculate Conception...*, s. 26–27, 85.

⁵³ 1884–1934 *Golden Jubilee St. Josaphat's Church...*, s. 28.

w formowaniu się miejscowych skupisk polonijnych – stanowiły istotny element kompletności instytucjonalnej lokalnych społeczności etnicznych⁵⁴.

Swą pracą, często cichą, nienastawioną na poklask, siostry służyły bliźnim, poświęcały się na rzecz innych. Funkcjonując w społecznościach parafialnych, mocno wiązały się ze wspólnotami i uczestniczyły w ich życiu. Współpracowały z księżmi oraz komitetami parafialnymi. Włączały się w działalność rozmaitych organizacji i stowarzyszeń kościelnych. Powołując do życia lub prowadząc instytucje pomocowe, troszczyły się o dzieci, osoby starsze, zagubione, schorowane i umierające. W opisywanym okresie polskimi sierotami przez dłuższy bądź krótszy czas zajmowały się nazaretanki, zakonnice School Sisters of Notre Dame, począwszy zaś od 1899 r. również franciszkanki z Chicago. Ulgi w cierpieniu oraz pomocy medycznej polscy imigranci mogli szukać w szpitalu prowadzonym przez nazaretanki. Chęć niesienia wsparcia osobom kalekim oraz starszym była zaś głównym powodem powstania i misją zgromadzenia sióstr franciszkanek błogosławionej Kunegundy.

Aktywność zakonnice widoczna była jednak przede wszystkim na gruncie oświatowym. W opisywanym okresie działania edukacyjne były udziałem notredamek, felicjanek, nazaretanek, sióstr franciszkanek z Milwaukee, a także przez krótki czas sióstr z zakonu Sisters of Charity of Incarnate Word. W 1899 r. najwięcej polskich szkół parafialnych, bo aż sześć, znajdowało się pod opieką Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu – były to placówki przy parafiach: św. Wojciecha, św. Jadwigi, Świętej Trójcy, św. Jozafata, św. Michała, a także św. Jacka. W trzech szkołach parafialnych kształceniem dzieci zajmowały się franciszkanki (Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, św. Kazimierza, Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy), w dwóch członkinie zakonu School Sisters of Notre Dame (św. Stanisława Kostki, św. Jana Kantego), w jednej zaś – parafii św. Józefa – felicjanki. Liczba sióstr pracujących z uczniami różniła się w zależności od placówki. U schyłku XIX stulecia było to od kilku (np. szkoły w parafii św. Jacka, św. Józefa, św. Kazimierza) do kilkunastu (szkoły: św. Jana Kantego, św. Wojciecha, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny), a nawet kilkudziesięciu zakonnice (szkoła św. Stanisława Kostki)⁵⁵.

Angażując siostry zakonne, szkoły zyskiwały niezbędną kadrę pedagogiczną, gwarantującą realizację oczekiwanych celów edukacyjnych i wychowawczych, a także określony poziom nauczania, dzięki czemu mogły stanowić alternatywę dla coraz powszechniejszych szkół publicznych. Posiadające odpowiednie kwalifikacje nauczycielskie oraz przygotowanie do pracy w szkołach polonijnych, zakonnice starały się przekazać dzieciom podstawy wiedzy, formować ich światopogląd, umacniać w wierze, utrwaląc katolickie wartości, zaszczepiać patriotyzm, podtrzymywać kulturę ojczystą, pobudzać społecznie (np. poprzez uczestnictwo w towarzystwach parafialnych) i kulturalnie (m.in. przygotowując występy artystyczne – deklamacje,

⁵⁴ D. Praszalowicz, *Rola żeńskich zakonów religijnych...*, s. 210–211.

⁵⁵ Polskie szkoły parafialne w Chicago..., s. 4.

popisy śpiewacze, przedstawienia, prezentowane w czasie wydarzeń ważnych dla całej wspólnoty). Za swoją pracę pobierały wynagrodzenie nawet kilkukrotnie niższe niż nauczyciele świeccy. Dla parafialnych placówek, funkcjonujących na zasadach szkół prywatnych, niemogących liczyć na wsparcie ze strony władz, a utrzymujących się z opłat wnoszonych przez rodziców dzieci do nich uczęszczających, czynnik ten odgrywał niebagatelną rolę. Dostępne dane wskazują, iż kwoty przekazywane siostronom różniły się w zależności od parafii i wahały się w przedziale od kilkunastu do 25 dolarów miesięcznie⁵⁶. Sumy te z upływem lat ulegały tylko niewielkim zmianom (także na niekorzyść sióstr), w przeciwieństwie do wysokości środków wypłacanych nauczycielom świeckim, których pensje rosły. Niewielkie stosunkowo kwoty wypłacane zakonnicom pozwalały na zatrudnianie większej ich liczby, minimalizację kosztów funkcjonowania szkół oraz szybszy ich rozwój. Otwierało to z kolei dostęp do edukacji dla coraz większej liczby uczniów.

Wysiłki podejmowane przez siostry przysparzały im sympatii ze strony polskich imigrantów i spotykały się z ich wsparciem. Różne bractwa i towarzystwa parafialne przekazywały im środki przeznaczone następnie na sfinansowanie realizowanych inicjatyw i bieżące funkcjonowanie prowadzonych przedsięwzięć. Siostry zakonne były mile widziane i oczekiwane w już istniejących oraz nowo powstających wspólnotach parafialnych. Zainteresowanie ich posługą było tak duże, iż już w 1895 r. pojawiły się pomysły sprowadzenia do Wietrznego Miasta przedstawicielki kolejnego polskiego zgromadzenia zakonnego – sióstr zmartwychwstańek. Plany te doczekały się realizacji w 1900 r., kiedy zmartwychwstańki przybyły do Chicago i rozpoczęły pracę m.in. w zorganizowanej niedługo wcześniej parafii Najświętszej Marii Panny Anielskiej⁵⁷.

Bibliografia

1882–1957 *Diamond Jubilee Immaculate Conception B.V.M. Parish. 2944 East 88th Street, Chicago 17, Illinois* (1957), Chicago.

1884–1934 *Golden Jubilee St. Josaphat's Church. Belden and Southport Aves. Chicago, Ill.* (1934), Chicago.

Album Jubileuszowy. Kazimierzowo 1890–1940 (1940), b.m.w.

Alvernia O.S.F. Bł. Kun. (1951), *The Franciscan Sisters of Blessed Kunegunda*, „*Polish American Studies*”, vol. 8, nr 3–4, s. 92–96.

⁵⁶ Dla przykładu trzy siostry pracujące w latach 1887–1888 w parafii Najświętszej Marii Panny Nieustającej Pomocy dostawały miesięcznie do podziału 50 dolarów, po 25 dolarów miesięcznie każda otrzymywały z kolei w 1889 r. nazaretanki opiekujące się szkołami w parafiach św. Jadwigi oraz św. Wojciecha, AAC: Archdiocese of Chicago. *Annual Report 1887*, Box: sygn. ADMN/PO170/115, s. 528; AAC, Archdiocese of Chicago. *Annual Report 1888–89...*, s. 162, 657, 737.

⁵⁷ M. L. Mistecka CR, *op. cit.*, s. 366; Beatrice C. R. (1949), *The Resurrection Sisters – Fifty Years for God and Country*, „*Polish American Studies*”, vol. 6, nr 3–4, s. 101; *St. Mary of the Angels Parish. 100 Years of Blessing 1899–1999* (b.d.w.), Marceline: Walsworth Publishing Co., s. 18–19.

- Amandine S. M., Fel. (1946), *Seventy-Five Years of Felician Activity in America*, „Polish American Studies”, vol. 6, nr 3–4, s. 65–79.
- Anniversary St. Stanislaus Bishop and Martyr Church. 5352 West Belden Avenue, Chicago, Illinois. 1893–1968* (1968), Marceline: Walsworth.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1883–84, Box: sygn. ADMN/PO170/115.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1885–86, Box: sygn. ADMN/PO170/115.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1887, Box: sygn. ADMN/PO170/115,
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1891, Box: sygn. ADMN/A5370/157.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1888–89, Box: sygn. ADMN/A5370/157.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1892, Box: sygn. ADMN/A5370/157.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1893, Box: sygn. ADMN/A5370/157.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1894, Box: sygn. ADMN/A5370/158.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1895, Box: sygn. ADMN/A5370/158.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1896, Box: sygn. ADMN/A5370/158.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1897, Box: sygn. ADMN/A5370/158.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1898, Box: sygn. ADMN/A5370/158.
- Archdiocese of Chicago’s Joseph Cardinal Bernardin Archives and Records Center, Archdiocese of Chicago. Annual Report 1899, Box: sygn. ADMN/PO170/124.
- Bak A. (1937), *Polish Contribution to Social Welfare in Chicago*, w: *Poles of Chicago 1837–1937. A History of One Century of Polish Contribution to the City of Chicago, Illinois*, Chicago: Polish Pageant, s. 115–120.
- Beatrice C.R. (1949), *The Resurrection Sisters – Fifty Years for God and Country*, „Polish American Studies”, vol. 6, nr 3–4, s. 99–105.
- Betke S. M. A. (1946), Fel., *The Felician Sisters and Social Service*, „Polish American Studies”, vol. 3, nr 1–2, s. 21–29.
- Bonusiak A. (2001), *Dzieje polskiego szkolnictwa sobotniego w metropolii chicagowskiej 1951–1997*, Przemysł: Oficyna Wydawnicza Mercator.
- Borys M. (2009), *Rola polskich parafii rzymskokatolickich w życiu Polonii chicagowskiej w XIX wieku*, „Studia Polonijne”, t. 30, s. 151–171.
- Borys M. (2017), *Duchowni – uczestnicy niepodległościowego zrywu 1863 roku i ich działalność wśród Polonii chicagowskiej w ostatnich dekadach XIX stulecia*, w: Kawalec A., Kuzicki J. (red.), *Powstanie styczniowe w pamięci zbiorowej*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 525–543.
- Brożek A. (1977), *Polonia amerykańska 1854–1939*, Warszawa: Wydawnictwo Interpress.

- Celebrating 100 Years. Saint Hedwig Church 1888–1988* (b.d.w.), Dallas: Taylor Publishing Company.
- Clarenta OSFK (1962), Mother Mary Theresa Dudzik, „Polish American Studies”, vol. 19, nr 1, s. 42–45.
- Dopierała K. (2003), Dudzik Józefina, w: Dopierała K. (red.), *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, t. 1, Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski, s. 446.
- Dzieje parafii św. Trójcy. 1873–1898. Na pamiątkę 25-letniego jubileuszu założenia parafii św. Trójcy* (1898), Chicago.
- Feliciana S. M., CSSF (1961), The Chicago Province of the Felician Sisters, „Polish American Studies”, vol. 18, nr 2, s. 100–106.
- Franciscan Sisters of Chicago: <http://www.chicagofranciscans.org> [data dostępu: 28.05.2017].
- Golden Jubilee 1893–1943 St. Stanislaus B. & M. Church* (1943), b.m.w.
- Granacki V. (2004), *Chicago's Polish Downtown*, Charleston: Arcadia Publishing.
- Haiman M. (1935), Barzyński Michał Wincenty, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 348.
- Haiman M. (1948), *Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce 1873–1948*, Chicago: Zjednoczenie Polskie Rzymsko-Katolickie w Ameryce.
- Ilustrowana historia parafii św. Jana Kantego w Chicago, Illinois* (1910), Chicago.
- Inviolata S. M., S.S.J. (1954), Noble Street in Chicago, „Polish American Studies”, vol. 11, nr 1–2, s. 1–8.
- Janas E. T., C.R. (1967), *Dictionary of American Resurrectionists 1865–1965*, Rome.
- Knawa A. M., OSF (1978), Jane Adams and Josephine Dudzik: Social Service Pioneers, „Polish American Studies”, vol. 35, nr 1–2, s. 13–22.
- Koenig H. C., S.T.D. (1980), *A History of the Parishes of the Archdiocese of Chicago*, vol. 1, Chicago: Archdiocese of Chicago.
- Kruszka W. (1905), *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 2, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera.
- Kruszka W. (1905), *Historia Polska w Ameryce. Początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce (w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie)*, t. 3, Milwaukee: Spółka Wydawnicza Kuryera.
- Leś B. (1981), *Kościół w procesie asymilacji Polonii amerykańskiej. Przemiany funkcji polonijnych instytucji i organizacji religijnych w środowisku Polonii chicagowskiej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Liguori CSFN (1956), Polish American Sisterhoods and Schools to 1919, „Polish American Studies”, vol. 13, nr 3–4, s. 72–76.
- Liguori CSFN (1957), Imported Polish American Sisterhoods, „Polish American Studies”, vol. 14, nr 3–4, s. 92–102.
- Liguori H.F.N. (1951), Seventy-Five Years of Religious Growth, „Polish American Studies”, vol. 8, nr 1–2, s. 1–11.
- Miąso J. (1970), *Dzieje oświaty polonijnej w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mistecka M. L. CR (1999), *Zmartwychwstanki. Charyzmat i dzieje 1891–1991*, t. 1, Lublin: Bamka.
- Nobilis S. M., S.S.N.D. (1955), The School Sisters of Notre Dame in Polish-American Education, „Polish American Studies”, vol. 12, nr 3–4, s. 77–83.
- Pacyga D. A. (2003), *Polish Immigrants and Industrial Chicago. Workers on the South Side, 1880–1922*, Chicago – London: University of Chicago Press.

- Pacyga D. A., Skerrett E. (1986), *Chicago. City of Neighborhoods. Histories and Tours*, Chicago: Loyola University Press.
- Pamiętnik Złotego Jubileuszu Parafii Świętego Wojciecha* (1924), Chicago: Komitet Prasowy.
- Parot J. J. (1981), *Polish Catholics in Chicago, 1850–1920. A Religious History*, DeKalb: Northern Illinois University Press.
- Polskie szkoły parafialne w Chicago Ill., „Dziennik Chicagoski”, 1899, nr 255, s. 4.
- Poświęcenie polskiego szpitala, „Dziennik Chicagoski”, 1902, nr 122, s. 4.
- Potaczała G., MChR (2007), *Polacy na Trójcowie. Dzieje kościoła pw. Świętej Trójcy w Chicago*, Poznań: Wydawnictwo Agape.
- Praszałowicz D. (1986), *Amerykańska etniczna szkoła parafialna. Studium porównawcze trzech wybranych odmian instytucji*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Praszałowicz D. (1999), *Stosunki polsko-niemieckie na obczyźnie. Polscy i niemieccy imigranci w Milwaukee, Wisconsin (USA) 1860–1920*, Kraków: Universitas.
- Praszałowicz D. (2009), Rola żeńskich zakonów religijnych w życiu skupisk polonijnych w Stanach Zjednoczonych, w: Wysocki W. J., Gliński W. (red.), *Polska – dwa światy. Kraj i Polonia. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Polacy w Ameryce Północnej – 400-lecie”*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, s. 205–220.
- Radzialowski T. C. (1973), Reflections on the History of the Felicians in America, „Polish American Studies”, vol. 32, nr 1, s. 19–28.
- School Sisters of Notre Dame: <http://www.ssnd.org> [data dostępu: 28.05.2017].
- Siatka S., Ładoń F. (oprac.), (b.d.w.), *Pamiętnik jubileuszowy 25-lecia parafii Św. Jana Kantego w Chicago, Ill. 1893–1918*, b.m.w.
- Sisters of St. Joseph of the Third Order of St. Francis, <http://www.ssj-tosf.org> [data dostępu: 28.05.2017].
- St. Hyacinth Parish 1894–1994. A Century of Devotion and Dedication* (1994), b.m.w.: St. Hyacinth Centennial Publicity Committee.
- St. Mary of the Angels Parish. 100 Years of Blessing 1899–1999* (b.d.w.), Marceline: Walsworth Publishing Co.
- Stosunki zdrowotne w najbardziej zaludnionych wardach w Chicago, „Dziennik Chicagoski”, 1902, nr 140, s. 4.
- Syski A. (1942), *Ks. Józef Dąbrowski: monografia historyczna 1842–1942*, Orchard Lake: Seminarium Polskie.
- Szpital Matki Bożej z Nazaretu, „Dziennik Chicagoski”, 1901, nr 64, s. 4.
- Taras P. (1989), Dudzik Józefina, w: Łukaszyk R., Bieńkowski L., Gryglewicz F. (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 339.
- Targosz S. (1943), *Polonia katolicka w Stanach Zjednoczonych w przekroju*, Detroit: nakł. aut.
- Thompson J. J. (1920), *Diamond Jubilee of the Archdiocese of Chicago, 1920*, Des Plaines: St. Mary's Training School Press.
- Wachtel K. (1917), Dzieje Parafii Świętego Stanisława Kostki, w: *Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867–1917*, Chicago, s. 6–32.
- Walaszek A. (1984), Lokatorzy slumsów – okolice chicagowskich rzeźni w 1905 roku, „Przeгляд Polonijny”, z. 2(32), s. 5–24.
- Walaszek A. (2015), Kościoł, etniczność, demokratyzacja – parafie polonijne w USA (1854–1930), „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, z. 1(155), s. 5–66.

Waluś M. (2013), Dudzik Józefina, w: Waluś M., Pek K. (red.), *Inspiratorki – założycielki – liderki. Aktywność przedstawicielek katolickich wspólnot i ruchów kobiecych w Polsce (1805–1963)*, 1. *Leksykon biograficzny*, Lublin: Wydawnictwo KUL, s. 48–50.

Zgromadzenie Sióstr Szkolnych de Notre Dame. Prowincja Polska, <http://www.ssnd.pl> [data dostępu: 28.05.2017].

Złoty Jubileusz Najstarszej Polskiej Parafii Świętego Stanisława Kostki w Chicago, Illinois. 1867–1917 (1917), Chicago.

Złoty Jubileusz Parafii Niepokalanego P.N.M.P. w South Chicago, Illinois. Księga Pamiątkowa (1932), Chicago: Drukarnia Wydawnictwa „Polonii”.